

УДК 343.8

*Степанюк А. Х.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЗАКРИТОГО ТИПУ

На підставі звернення до історичних нормативно-правових джерел, починаючи з XIX і до початку XXI сторіччя, досліджується запровадження покарання у виді позбавлення волі та характеризуються установи, що виконували цей вид покарання.

Ключові слова: ув'язнення, позбавлення волі, тюрма, виправно-трудоий табір, виправно-трудова колонія, виправна колонія.

На основе обращения к историческим нормативно-правовым источникам, начиная с XIX и до начала XXI века, исследуется введение наказания в виде лишения свободы и дается характеристика учреждениям, исполнявшим этот вид наказания.

Ключевые слова: заключение, лишение свободы, тюрьма, исправительно-трудова лагерь, исправительно-трудова колония, исправительная колония.

Постановка проблеми. Міжнародні документи розрізняють такі покарання, як тюремне ув'язнення і позбавлення волі. Тюрмне ув'язнення як вид покарання застосовується в більшості країн світу. В Україні застосовується позбавлення волі, отже необхідно з'ясувати історичні витоки запровадження такого виду покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історію і законодавство тюремних установ дореволюційної Росії дослідив Ю. Ф. Соцький. О. І. Кокурін та М. В. Петров дослідили історію ГУЛАГу з 1918 р. по 1960 р., висвітливши особливості діяльності концентраційних таборів, трудових колоній, виправно-трудова таборів та тюрем у Радянському Союзі.

Постановка завдання. Вивчення досвіду виконання покарання у виді позбавлення волі необхідне для того, щоб сформулювати й подати аргументовані рекомендації для вдосконалення діяльності установ виконання покарань, які дозволять уникнути помилок, допущених у сфері виконання покарань у XX сторіччі.

Виклад основного матеріалу. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) (правило 4) та Європейські в'язничні правила (ст. 102.2) розрізняють такі покарання, як ув'язнення і позбавлення волі. Між тим чинні Кримінальний та Кримінально-виконавчий кодекси

України не передбачають застосування покарання під назвою «ув'язнення». Йдеться лише про позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі, які за ст. 18 КВК виконуються у виправних колоніях мінімального, середнього і максимального рівнів безпеки. Чинний Кримінально-виконавчий кодекс не передбачає функціонування в Україні в'язниць як установ виконання покарань.

Щоб з'ясувати питання, чому в Україні застосовується позбавлення волі з виконанням-відбуванням його у виправних колоніях, а не ув'язнення у тюрмі, необхідно звернутися до нашого історичного минулого.

Треба сказати, що за часів царату такого покарання, яке б мало назву «позбавлення волі», взагалі не було за чинним на той час кримінальним законодавством. Так, вперше у царській Росії покарання були кодифіковані у 1845 році «Уложением о наказаниях уголовных и исправительных», яке до кримінальних покарань відносило позбавлення всіх прав становища і смертну кару, заслання на поселення в Сибір, заслання на каторжні роботи, заслання на Кавказ. Як виправні покарання були визначені такі: заслання у віддалені місцевості Сибіру, ув'язнення у тюрмі, ув'язнення в гамівному домі, ув'язнення в робочому домі, короткостроковий арешт, поміщення у виправно-арештантські роти, грошові стягнення [1, с.74]. Таким чином, «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных» передбачало 12 видів покарань. У зв'язку з цим, характеризуючи «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных», професор М. С. Таганцев звернув ува-

гу на те, що встановлена «Уложением» драбина покарань страждала двома істотними недоліками: великою кількістю покарань і караністю залежно від стану [2, с. 131].

На усунення вказаних недоліків був спрямований Закон від 11 грудня 1879 року «Об основных положениях, имеющих служить руководством при преобразовании тюремной части и пересмотре Уложения о наказаниях», за яким застосовувались такі види покарань: смертна кара, каторга без визначення строку або на строк з подальшим переведенням на поселення, заслання на поселення без строку, ув'язнення у виправному домі, ув'язнення у фортеці, ув'язнення у тюрмі, арешт, грошова пеня [3, с. 18].

«Уголовное уложение» 1903 року встановлювало майже таку ж систему покарань: 1) смертна кара; 2) каторга; 3) заслання на поселення; 4) ув'язнення у виправному домі; 5) ув'язнення у фортеці; 6) ув'язнення у тюрмі; 7) арешт; 8) грошовий штраф [4, с. 71].

На початку ХХ сторіччя, тобто у 1900–1905 роках для виконання-відбування ув'язнення у царській Росії було: каторжних тюрем – 18, виправних арештантських відділень – 36, тюрем в столицях, губернських та обласних містах – 98, повітових тюрем – 626, арештних домів – 714, спеціальних слідчих тюрем – 2, пересильних тюрем – 4 (усього – 1498 місць ув'язнення) [5, с. 473].

Певне уявлення про те, в яких умовах відбувалось ув'язнення у царських тюрмах теж можна отримати з історичних джерел. Так, «Устав о содержании под стражей» (вид. 1890 г.) передбачав, що особи, засуджені судом до тюремного ув'язнення, для

відбування цього покарання поміщаються в тюрми, облаштовані за системою одиночного тримання арештантів в окремих замкнених приміщеннях, що називаються келіями, об'ємом не менше 1000 кубічних футів [6, с. 251–252]. Якщо перевести фути у метричну систему, то це не менше 28,3 м³, тобто за умови, що висота до стелі 2,83 м, житлова площа складала 10 м².

«Инструкция об устройстве помещений для лиц, подвергаемых аресту по приговорам мировых судей» рекомендувала розміщувати в одній кімнаті якомога менше ув'язнених, щоб їх у будь-якому випадку було не більше десяти чоловік. Для людей, від яких виходить сморід, мали бути виділені окремі кімнати з об'ємом повітря вдвічі більшим, ніж це передбачено загальною нормою, але не менше двох кубічних саженив [6, с. 23], тобто не менше 19,4 м³.

Не допускалося облаштування нар. На кожні два ліжка мало бути одне вікно [6, с. 24].

«Устав о содержании под стражей» (вид. 1890 р.) передбачав надання засудженим до ув'язнення в тюрмі побачень у неділю щотижня, а також на Різдво і в перші три дні Пасхи [6, с. 250].

За призначенням тюремного начальства серед засуджених до ув'язнення в тюрмі зобов'язані були працювати ті, хто відбував покарання за крадіжку, шахрайство, привласнення або розтрату чужого майна, а також за прохання милостині. Інші категорії ув'язнених у тюрмі мали можливість обирати вид зайнятості [6, с. 273]. Не допускалися роботи, що могли зашкодити здоров'ю, навіть якщо такі роботи обирали самі арештанти [6, с. 276].

Як видається, наведені приклади наочно свідчать, що «узаконения и распоряжения по тюремной части» царської Росії втілювали засади гуманізму у сфері тюремного ув'язнення.

Після жовтневого перевороту 1917 року, з приходом до влади більшовиків та тотальним розграбуванням країни стало зрозуміло, що утримання в'язниць із забезпеченням таких умов відбування покарання, які були в царських тюрмах, є надзвичайно обтяжливим для Радянської держави. За цих обставин було започатковано формування правової основи застосування нового за своїм змістом кримінального покарання у виді позбавлення волі. Першим кроком на цьому шляху стала Тимчасова інструкція, затверджена Постановою Народного комісаріату юстиції Російської Федерації від 23 липня 1918 року «О лишении свободы как мере наказания и о порядке отбывания такового» [7, с. 35–36], яка передбачала створення та організацію принципово іншої від тюрем системи місць позбавлення волі, яка була підвідомча Наркомату юстиції.

Аналогічною Тимчасовою інструкцією позбавлення волі як вид покарання було запроваджено в Україні 1920 р. Як відмітив академік І. О. Малиновський, «ще 18 квітня 1920 року оголошено постанову НКЮ УРСР про те, що «всі тюрми та місця ув'язнення на території УРСР перейменовуються на будинки примусових громадянських робіт» [8, с. 15]. З цього часу і до кінця ХХ століття в Україні позбавлення волі стало найбільш вживаним видом покарання, яке обов'язково поєднувалося з виправно-трудовим впливом на засуджених з метою пристосування

їх до спільного колективного життя. Показовою у цьому сенсі є норма, закріплена у ст. 4 ВТК РРФСР, згідно з якою виправно-трудоий вплив на ув'язнених повинен був проводитися шляхом подальшого вдосконалення і максимального розвитку замість тюрем, що залишилися від минулого часу, мережі трудових сільськогосподарських, ремісничих і фабричних колоній та перехідних виправно-трудоих домів [7, с. 160].

На таких же засадах був і Поправно-трудоий кодекс УСРР 1925 р., що передбачав відмову від місць ув'язнення тюремного типу, розвиток мережі трудових сільськогосподарських, ремісничих і фабрично-заводських колоній, обов'язковість праці засуджених. Отже, за ПТК УСРР 1925 р. колонії поділялися на види залежно від спрямованості їх виробництва, а за ст. 47 цього Кодексу режим у поправно-трудоих колоніях полягав «у правильному сполученні принципів обов'язкової праці в'язнів і культурно-освітньої роботи». Згідно зі ст. 98 ПТК режим у сільськогосподарських, ремісничих і фабрично-заводських колоніях «розраховано на праволомців з кола трудящих, що випадково чи через злидні вчинили злочин, повинен наближатися до умов роботи і розпорядку відповідних господарчих організацій для вільних громадян» [9, с. 50]. За ПТК УСРР, який був чинним до 1971 року, в'язні трудових колоній мали право на щорічні відпустки до 20 діб, а в'язням із селян щороку надавалася відпустка на два місяці для польових сільськогосподарських робіт, час відпусток зараховувався у строк позбавлення волі; крім відпусток, дозволялося тимчасово відлучатися з вечора напередодні дня відпочинку

до ранку наступного дня; залежно від розряду в'язні мали право на побачення від одного разу на два тижні до двох побачень на тиждень; разом з ув'язненими жінками могли перебувати їхні діти у віці до чотирьох років; ув'язнені мали право на щоденні посилки; обмеження на листування було лише як захід дисциплінарного впливу; виключалось застосування до ув'язнених наручників; в'язнів можна було посилати без наглядачів із дорученнями за межі колонії [9, с. 50–56].

24–26 жовтня 1929 року в Москві відбулася нарада начальників крайових і обласних адміністративних відділів, присвячена реформі виправно-трудої справи з метою реорганізації місць ув'язнення та більш раціонального використання праці ув'язнених. Учасники наради виходили з того, що більшість ув'язнених слід тримати у трудових колоніях різного типу, а отже, режим колонії стає таким чином нормальним режимом [9, с. 78].

Паралельно із запровадженням виправно-трудоих колоній, що призначалися для відбування покарання позбавленими волі з числа трудящих і підпорядковувалися Наркомату юстиції, започатковано і табірну систему. Так, згідно з Декретом ВЦВК від 17 травня 1919 року та Постановою ВЦВК від 15 квітня 1919 року «О лагерях принудительных работ» почалося функціонування підпорядкованої НКВС табірної форми виконання покарання у виді позбавлення волі, з негайним залученням ув'язнених до праці одразу після прибуття у табір, з розміщенням ув'язнених у бараках, потім у гуртожитках казарменого типу. Основоположним принципом функціонування

табірної системи була самоокупність з тим, щоб дохід від залучення ув'язнених до обов'язкової примусової праці зводив до мінімуму видатки з державного бюджету на утримання табору і його адміністрації. Так, для практичного вирішення господарсько-виробничих завдань і переходу на самоокупність згадувана вище нарада начальників крайових і обласних адміністративних відділів визнала за необхідне, посиляючись на Постанову Ради Народних комісарів СРСР від 11 липня 1929 року «Об использовании труда уголовно-заключенных», щоб у подальшому повинні бути наступні види місць ув'язнення: а) дома ув'язнення для тих, хто перебуває під слідством та пересильних; б) колонії (відкриті та закриті); в) дома ув'язнення для ув'язнених на строк; г) виправно-трудові табори [9, с. 78].

До речі, назва «виправно-трудові табори» з'явилася на теренах СРСР у результаті політичного рішення згідно з постановою Політбюро ЦК ВКП(б) від 27 червня 1929 року «Об использовании труда уголовно-заключенных», яку підписав Секретар ЦК Й. Сталін, де у п. 11 містилось положення про те, що надалі концентраційні табори називати виправно-трудовими таборами [9, с. 39].

Головним призначенням системи виправно-трудових таборів (ГУЛАГ) було вирішення великих народногосподарських завдань, освоєння віддалених північних та східних регіонів Радянського Союзу за рахунок використання примусової праці ув'язнених, їх нещадної експлуатації, що стало реальним фактором економічного розвитку країни.

Згідно з п. 16 Положення про виправно-трудові табори, затвер-

дженого постановою РНК СРСР 7 квітня 1930 р., до ув'язнених у таборах застосовувалися три види режиму: початковий, полегшений та пільговий, залежно від використання їх на тих чи інших роботах як всередині табору, так і за його межами [9, с. 87]. На початковому режимі ув'язнені перебували від 6 місяців до двох років, а рішення про зміну умов початкового режиму приймав начальник табору.

Упродовж 1938–1941 років на території України було створено декілька виправно-трудових таборів, які забезпечували робочою силою в'язнів будівництво автошляхів і оборонних споруд.

Під час Другої світової війни на території України функціонувало (за даними з Довідника про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944)) 2 класичні концтабори, 78 виправно-трудових таборів і таборів примусової праці для євреїв, 15 таборів примусової праці, 304 гетто, 23 пересильні табори, 66 гестапівських тюрем, 242 табори для військовополонених [10].

ВТК РРФСР 1933 року, не згадуючи про систему ГУЛАГ, яка набирала обертів, виходив з того, що основним типом місць позбавлення волі є колонії різних видів: фабрично-заводські, сільськогосподарські, масових робіт і штрафні, куди засуджені поміщалися залежно від трудових навичок для того, щоб привчити до життя і роботи в організованому колективі. та з урахуванням їх класової небезпеки соціального стану, віку та успішності виправлення [9, с. 134, 138]. Так, у фабрично-заводські та сільськогосподарські колонії направлялися засуджені з трудящих з урахуванням їхніх попе-

редніх трудових навичок. Колонії для масових робіт розташовувалися у віддалених місцевостях, і туди направлялися позбавлені волі із середовища класово-ворожих елементів, а також ті трудящі, які за характером учиненого злочину є найбільш класово-небезпечними, що змушує застосувати суворіший режим. У штрафних колоніях відбували покарання засуджені, переведені з інших колоній за систематичне негідпорядкування встановленому режиму та трудовій дисципліні. Режим у штрафних колоніях ґрунтувався на суворій ізоляції позбавлених волі [9, с. 139].

27 жовтня 1934 року ЦВК та РНК СРСР постановили підпорядкувати Тюремному відділу Адміністративно-господарського управління НКВС виправно-трудова установи (доми ув'язнення, ізолятори, виправно-трудова колонії і бюро примусових робіт), які знаходилися до цього у віданні НКЮ [9, с. 165]. З цього часу влада реанімувала тюрми, які призначалися для обвинувачених до засідання суду (слідчі тюрми) та для виконання покарання стосовно особливо небезпечних злочинців (строкові тюрми). Унесено відповідні зміни до Особлив частини кримінального законодавства. Так, з 1935 року тюрмне ув'язнення, наприклад, передбачалося за злісні хуліганські дії (ч.2 ст. 74 КК РРФСР, ст. 70 КК УСРР); за підбурювання та примус неповнолітніх до занять спекуляцією, проституцією, жебрацтвом. 27 червня 1936 р. Постановою ЦВК і РНК СРСР були заборонені аборти, а за здійснення незаконних абортів теж було передбачено тюрмне ув'язнення. І лише 8 серпня 1936 року внесено зміни до Основних начал кримінального законодавства Союзу РСР і сою-

зних республік, за якими верховні суди союзних республік, крайові та обласні суди, залізничні і військово-транспортні суди та воєнні трибунали мали право стосовно осіб, засуджених за найбільш небезпечні злочини, призначати позбавлення волі у виді ув'язнення у тюрму. Одночасно НКВС надавалось право переводити у тюрму з виправно-трудова таборів та виправно-трудова колоній тих засуджених, які в цих місцях позбавлення волі систематично порушують розпорядок, вчиняють втечі тощо. [7, с. 349–350, 358–359]. Отже, перелік підстав для переведення в тюрму не був вичерпним. Це означало, що НКВС поза судом і на свій розсуд мав можливість визначати тих, хто буде переведений у тюрму з більш суворими умовами відбування покарання.

До 1937 року тюрми були підпорядковані Відділу місць ув'язнення ГУЛАГу. 29 вересня 1938 року наказом НКВС на базі Тюремного відділу НКВС та Відділу місць ув'язнення ГУЛАГу організовано Головне тюрмне управління, яке зосередило керівництво всіма тюрмними установами країни.

Правовою основою діяльності саме тюрмної системи стало «Положення о тюрьмах», яке оголошене наказом НКВС СРСР № 00859 від 29 липня 1939 року, а на початок 1939 року в країні вже було 622 тюрми [3, с. 117]. Кількість ув'язнених у тюрмах Радянського Союзу становила в 1939 році – 352508 осіб, у 1942 році – 268532, у 1945 році – 275518, у 1947 – 284135 [11].

На 1 вересня 1949 року в СРСР було 495 тюрм, а на 1 вересня 1953 року в підпорядкуванні Тюрмного управління МВС – 587 [11].

Порівняно з наведеними цифрами, кількість ув'язнених у тюрмах у 50-ті роки була приблизно на 100 тис. меншою, наприклад, у 1950 році – 180996, у 1955 – 106648, у 1959 – 160893 [3, с. 118]. Норма житлової площі у тюрмах на одного ув'язненого мала складати 2,5 м² або 7,5 м³, що в чотири рази менше, ніж у царських тюрмах. Для ув'язнених у тюрмі був встановлений режим, що передбачав сувору ізоляцію, посилені заходи безпеки і охорони, обмеження листування і побачень.

Якщо дотримуватися хронології, то наочно можна пересвідчитись у яких умовах відбувалось позбавлення волі, звертаючись до Положення про виправно-трудова табори і колонії МВС СРСР, яке було затверджене 10 липня 1954 року розпорядженням Ради Міністрів Союзу РСР. Так, п. 1 Положення передбачав, що виправно-трудова табори і виправно-трудова колонії є місцями ув'язнення для тримання повнолітніх злочинців, засуджених до позбавлення волі. У виправно-трудова колоніях тримаються: а) особи, засуджені вперше до позбавлення волі на строк до трьох років; б) особи, засуджені вперше за посадові, господарські і інші не особливо небезпечні злочини; в) особи, переведені з дитячих трудових колоній. Усі інші засуджені до позбавлення волі відбувають покарання у виправно-трудова таборах.

Згідно з п. 17 Положення для засуджених установлювалися три види режиму: загальний, суворий і полегшений у виправно-трудова таборах і тільки полегшений у виправно-трудова колоніях. Полегшений режим у виправно-трудова колоніях передбачав можливість проживання за межами колонії для тих

ув'язнених, які своєю поведінкою і ставленням до праці довели, що вони не потребують подальшого тримання під вартою. Обов'язок створити їм необхідні житлово-побутові умови покладався на МВС СРСР, за межами колонії ув'язнені мали можливість проживати зі своїми сім'ями. З дозволу адміністрації дозволявся тимчасовий виїзд ув'язнених з місця проживання (п. 21–22 Положення).

Положення 1954 року чітко закріплювало поділ таборів і колоній на житлову і промислову зони. Пункт 18 Положення передбачав, що як житлова зона, так і виробничі об'єкти повинні мати спеціальну огорожу, пости воєнізованої охорони; за ув'язненими мав здійснюватись постійний нагляд внутрішньою наглядовою службою; при виведенні з житлової зони і при поверненні до неї ув'язнені обшукувались; в житлових зонах ув'язнені розміщувались побригадно; ув'язнені могли носити одяг цивільного зразка; мати побачення з родичами; листуватись; отримувати грошові перекази і посилки; користуватись грошима. Що ж стосується суворого режиму виправно-трудова таборів, то він за п. 20 Положення призначався для: а) особливо небезпечних державних злочинців, засуджених за контрреволюційні злочини; б) засуджених за бандитизм, умисне вбивство, розбій і грабїж; в) злодіїв-рецидивістів; г) засуджених, які під час відбування покарання в місцях ув'язнення вчинили контрреволюційні злочини, бандитизм, умисне вбивство, розбій і грабїж, втечу з-під варти, напад на адміністрацію табору, організацію та активну участь у масових заворушеннях, груповій непокорі, злісну відмову від роботи; д) злісних пору-

шників режиму у виправно-трудових таборах. Особливостями суворого режиму було те, що ув'язнені знаходились під посиленою охороною і наглядом, в умовах суворої ізоляції, що повністю виключала проживання, роботу і переміщення без охорони; ув'язнені використовувались переважно на важких фізичних роботах; робочий день був подовжений; ув'язнені могли носити тільки той верхній одяг, який видавався у таборі; побачення з родичами були один раз на шість місяців; злісні порушники дисципліни переводились у тюрму на строк від одного до двох років [9, с. 423–426].

25 жовтня 1956 року в Постанові Ради Міністрів СРСР і Центрального комітету КПРС «О мерах по улучшению работы Министерства внутренних дел СССР» існування виправно-трудових таборів МВС СРСР визнано недоцільним через те, що вони не забезпечують виконання найважливішого державного завдання – перевиховання ув'язнених працюю. Було прийнято рішення реорганізувати виправно-трудові табори у виправно-трудові колонії та створити виправно-трудові колонії на базі промислових і сільськогосподарських підприємств [9, с. 500].

Про невисокі темпи виконання цієї Постанови свідчить доповідь МВС СРСР в ЦК КПРС про діяльність ВТУ МВС у 1957–1958 рр. від 22 квітня 1959 р., де міститься інформація про те, що у виправно-трудових таборах на 1 січня трималось (від загальної кількості всіх ув'язнених) 1956 р. – 71,3%; 1957 – 60,9%; 1958 – 56,7%; 1959 – 45% [12].

15 грудня 1958 року наказом МВС СРСР № 990 оголошено Положення про ВТК і тюрми, яке скасову-

вало Положення про виправно-трудові табори і колонії 1954 року. За п. 34 Положення про ВТК і тюрми у тюрмах мали утримуватись особливо небезпечні злочинці, засуджені до тюремного ув'язнення, а також ув'язнені, переведені у тюрму з виправно-трудових установ. Пункт 35 передбачав, що у тюрмах для ув'язнених встановлюються два види режиму: загальний і суворий. Окремі елементи цих видів режиму дозволяють отримати уявлення про умови відбування покарання у радянській тюрмі у 50–60-ті роки ХХ сторіччя. Так, на загальному режимі ув'язнений міг мати один раз на два місяці побачення з родичами, відправляти два листи на місяць, раз на місяць отримувати передачу, за безготівковим розрахунком міг придбавати на суму до 100 крб продукти та побутові речі.

У пункті 37 Положення вказувалося, що, на відміну від загального режиму на суворому режимі ув'язнені тримаються під посиленою охороною, за порушення правил режиму несуть підвищену дисциплінарну відповідальність, а в разі відмови від роботи без поважних причин переводяться на знижену норму харчування; можуть мати побачення один раз на шість місяців, отримувати передачу один раз на три місяці, відправляти один лист в два місяці, обмежені в праві придбавати продукти та побутові речі [13].

25 грудня 1958 року Верховна Рада СРСР затвердила Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, ст. 23 яких передбачала, що засуджені до позбавлення волі відбувають покарання у виправно-трудовій колонії або в тюрмі і що позбавлення волі на весь

строк або на його частину може бути призначено судом особам, що вчинили тяжкі злочини, а також особливо небезпечним рецидивістам.

На підставі Основ розроблено кримінальні кодекси союзних республік. Так, Кримінальний кодекс УРСР від 28 грудня 1960 р. набрав чинності 1 квітня 1961 року. Частина 3 ст. 25 КК УРСР передбачала, що засуджені до позбавлення волі відбувають покарання у виправно-трудовій колонії або тюрмі, а неповнолітні – у трудовій колонії для неповнолітніх.

26 липня 1961 року Указом Президії Верховної Ради, незважаючи на чинний Поправно-трудовий кодекс УСРР 1925 року, було затверджено Положення про виправно-трудові колонії і тюрми МВС Української РСР, яке передбачало чотири види виправно-трудових колоній: загального, посиленого, суворого і особливого режимів. За елементами режиму (право засуджених на побачення, посылки, передачі, листування, користування грошима на придбання продуктів харчування і предметів першої потреби) умови тримання в названих колоніях були на порядок жорсткішими, ніж це було врегульовано чинним на той час ПТК УСРР 1925 року. Режим у виправно-трудових колоніях загального, посиленого, суворого і особливого режимів на початку 60-х років був ближчим до режиму виправно-трудових таборів системи ГУЛАГу, ніж до режиму поправно-трудових колоній.

У 1969 році прийнято Основи виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік. На їх основі приймалися республіканські кодекси.

23 грудня 1970 року Президія Верховної Ради УРСР затвердила Ви-

правно-трудовий кодекс Української РСР і ухвалила надати йому чинності з 1 червня 1971 року. У зв'язку з цим Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 червня 1971 року визначено, що Поправно-трудовий кодекс УСРР 1925 року втратив чинність.

Згідно зі ст.12 ВТК УРСР 1970 р. виправно-трудовими установами, які виконували покарання у виді позбавлення волі, були виправно-трудові колонії, тюрми і виховно-трудові колонії. Виправно-трудові колонії визначались основним видом виправно-трудових установ і поділялися за ст. 13 ВТК на колонії-поселення, для осіб, що вчинили злочини з необережності, колонії-поселення для осіб, що вчинили умисні злочини, колонії загального, посиленого, суворого і особливого режиму. Глава 3 ВТК не тільки визначала види виправно-трудових установ, але й указувала, які категорії засуджених відбувають покарання у виправно-трудових колоніях різних видів, тюрмах і виховно-трудових колоніях. Обмеження прав і свобод засуджених до позбавлення волі у виправно-трудових колоніях загального, посиленого, суворого й особливого режиму були набагато істотнішими, ніж це було передбачено попереднім Поправно-трудовим кодексом 1925 року, за виключенням умов тримання засуджених у колоніях-поселеннях. Залежно від виду режиму, ВТК 1970 року регламентував кількість побачень, які надавались засудженим, різну суму грошей, яку дозволялось витратити, кількість посилок і передач.

Намагаючись відмежуватися від радянського минулого, на підставі вивчення зарубіжного досвіду Державний департамент України з

питань виконання покарань на початку XXI сторіччя виступив ініціатором того, щоб установи виконання покарань закритого типу відрізнялися між собою за рівнем безпеки, а не за змістом режиму. У результаті згідно з чинним Кримінально-виконавчим кодексом з 1 січня 2004 року в Україні функціонують виправні колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, виправні колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, виправні колонії середнього рівня безпеки і виправні колонії максимального рівня безпеки. До 2016 року незважаючи на формально оголошений поділ колоній за рівнем безпеки, насправді різниця між ними, як і раніше, простежувалася за змістом режиму. За Законом України 7 вересня 2016 року внесено зміни і доповнення до ряду статей Кримінально-виконавчого кодексу України, згідно з якими зведено до одного показника відповідні елементи режиму, тобто можливість засуджених витратити гроші, мати побачення, отримувати посилки зараз не залежить від рівня безпеки колонії.

За кордоном рівень безпеки в'язниць залежить від трьох аспектів їх функціонування: архітектурного, фортифікаційного і наглядового. Саме фортифікаційний аспект є вирішальним для визначення рівня безпеки в'язниць. Чим більше перепон відділяє ув'язненого від зовнішнього світу, тим вищий рівень безпеки. У в'язниці мінімального рівня безпеки такою перепорою може бути лише одна сітка-рабиця, натягнута по периметру установи виконання покарань. У в'язниці середнього рівня безпеки ув'язненого від зовнішнього світу відділяють два рубежі

фортифікації: інженерно-технічні перепони (огорожа висотою 5–6 м, сигналізація) і озброєна варта. У в'язниці максимального рівня безпеки є чотири рубежі фортифікації. Це камера, блок камер, режимний корпус і периметр установи виконання покарань з огорожею висотою до 10 метрів та з такими атрибутами, як посилені озброєна варта, сигналізація, колючий дріт під електричною напругою [14].

Висновки. Отже, щоб відповідати вимогам до рівня безпеки, колонії в Україні мають бути перетворені у в'язниці мінімального, середнього і максимального рівня безпеки відповідно до їх архітектурних, фортифікаційних і наглядових аспектів функціонування. Вирішення цього питання має привести до створення на базі колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання в'язниць мінімального рівня безпеки. Замість виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки мають бути в'язниці середнього рівня безпеки. Щодо виправних колоній максимального рівня безпеки, де засуджені тримаються в камерах, то їх нескладно перетворити у в'язниці максимального рівня безпеки.

І головне: Кримінальний кодекс України має передбачати таке покарання, як тюремне ув'язнення, а не позбавлення волі. При запровадженні тюремного ув'язнення в Україні за зразок необхідно брати умови тримання ув'язнених в скандинавських країнах і відмежуватися від рудиментів радянської виправно-трудової системи, які й сьогодні все ще проявляються в діяльності установ виконання покарань.

Список використаних джерел

1. Соцкий Ю. Ф. История и законодательство тюремных учреждений дореволюционной России. Чернівці: КП «Золоті литаври», 2006. 78 с.
2. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть Общая. В 2 т. Т. 2. Москва : Наука, 1994. 393 с.
3. Уголовно-исполнительная система. 130 лет. /М. Г. Детков, С. Х Шамсунов, Г. В. Алексушин, П. В. Ященко и др. Москва : ФСИН России, 2009. 302 с.
4. Уголовно-исполнительное право России: Учебник /Под ред. проф. В. И. Селиверстова. Москва : Юристъ, 2001. 576 с.
5. Стремухов А. М. Краткий очерк мероприятий в области тюремного дела в России за период с 1900 по 1905 г.г. *Тюремный вестник*. 1905. № 7. С. 472–479.
6. Сборник узаконений и распоряжений по тюремной части: Справ. кн. для тюремных инспекторов тюрем. ком. и их отделений, нач. тюрем зем. управ, попечителей зем., арест. домов и др. должн. лиц губ. уезд. и непосредств. упр. местами заключения: Сост. по офиц. данным тюрем. инспектор Т. М. Лопато. Пермь: типо.-лит.губ. правл., 1903. XVIII. С. 251–252.
7. Сборник материалов по истории социалистического уголовного законодательства (1917–1937 гг.). Москва : Юридическое издательство НКЮ СССР, 1938. 372 с.
8. Малиновський І. О. Радянські поправчо-трудові установи порівнюючи з буржуазними тюрмами /За ред. В. О. Попелюшка. Острого: видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. 306 с.
9. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / Упор. І. І. Резнік. Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2011.
10. Нацистські табори на українських землях URL <http://territoryterror.org.ua/uk/projects/prisons/nazi/>
11. Тюремная система URL <http://old.memo.ru/history/NKVD/GULAG/prisons/pch2.htm>
12. Доклад МВД СССР в ЦК КПСС о деятельности ИТУ МВД в 1957–1958 гг. 22.04.1959 URL <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009166>.
13. Положение об исправительно-трудовых колониях и тюрьмах Министерства внутренних дел СССР URL <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009165>.
14. Усеев Р. З. Концепции типологии тюрьмы и исправительной колонии в аспекте обеспечения безопасности: генезис и соотношение. URL http://www.nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=37915

A. Stepaniyk,
*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Criminology and
Criminal-Executive Law Chair of the Yaroslav
Mudryi National Law University*

HISTORICAL EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF PRISONS OF CLOSED TYPE IN UKRAINE

The Russian Empire had no such penalty as "imprisonment" under the criminal law, which was in force at that time. After the October revolution of 1917, when the bolsheviks came to the state power, due to the total plunder of the country, it became clear that the prisons with the conditions of confinement, which had been provided before, were extremely burdensome for the Soviet State. In those circumstances, the creation of the legal basis for the application of the new criminal punishment in the form of imprisonment was initiated. The first step was the Provisional Instruction «On deprivation of freedom as the measure of punishment and the order of its execution», which was approved by the Resolution of the People's Commissariat of Justice of the Russian Federation on July 23, 1918. It envisaged the creation and organization of the fundamentally different system of the places of deprivation of liberty. Similar Provisional Instruction «On imprisonment as the type of punishment» was introduced in Ukraine in 1920. Besides the introduction of the correctional labour prisons for the working people, since 1919 there was the system of the forced labour camps, which were subordinated to the People's Commissariat of Justice.

In 1925 the Labour and Employment Code of the Ukrainian Soviet Socialist Republic envisaged the abolition of the traditional prisons and the development of the network of the agricultural, artisan and industrial labour camps with the obligatory work of the convicts. Since 1929 the correctional labour camps system (GULAG) executed the sentences related to imprisonment. Its main purpose was to solve the major economic problems, the development of the remote northern and eastern regions of the Soviet Union by using the forced labour of prisoners, their merciless exploitation, which became the real factor in the country's economic development. The GULAG system included both the forced labour camps and the correctional labour prisons. Since the middle of 1930s the traditional prisons were introduced. According to the Criminal Codes, which were adopted in 1960 in all the republics of the Soviet Union, since 1961 the imprisonment was executed at the correctional labour establishments of the general, strengthened, strict and special security regimes.

Since 2004 the deprivation of liberty is executed in Ukraine at the correctional establishments of the minimum, average and maximum security regimes.

Key words: *imprisonment, deprivation of liberty, prison, correctional labour camp, correctional labour prison, correctional establishment.*

Надійшла до редакції 02.10.2018